

XUEGOS INFANTILES P'ANGUAÑO
NA NORMALIZACIÓN LLINGÜÍSTICA

*María Xesús Llope Basáñez &
Xuan Porta Allende*

Xugar pa un neñu ye la posibilidá de retayar un cachín de mundiu y remanalu.
(Francesco Tonucci)

Neñez

*A vegaes camiento cómu sedrío si nun intre
pudiéramos tornar a sentamos cabu l'horru al atapecer
dempués de tener fecho la xera del día
de xuru sedría tornar a los branos de la neñez.*
(Lluis M. Fernández, *Lletres Asturianas* 60)

LLINGUA ASTURIANA. XUEGU. XUEGOS TRADICIONALES INFANTILES

L'asturianu ye la llingua propia d'Asturies, protexida nel art. 4 del Estatutu d'Autonomía de 1981. Ye una llingua románica con un estatus non oficial na nueva comunidá. Tien presencia na escolarización dende 1984. Nesti añu 2017 el so deprendimientu algamará centros de les escueles infantil, primaria (onde ye mayoritariu), secundaria y universitaria (nos que ye minoritariu), magar que con calter voluntariu. Sicasí, ye prioritariu llograr ferramientes que frenen el so desaniciu per aciu de dellos factores como la perda d'identidá rural, la globalización, la presión social del estatus del castellanu como llingua dominante y oficial. Nos medios de comunicación tien presencia, anque con una baxa cantidá d'hores d'emisión, sacante n'Internet.

Dende un procesu d'investigación-aición, detéctase la necesidá de normalizar l'usu del asturianu al traviés d'una ferramienta que seya axente multiplicador llingüísticu en toles estayes sociales. Esti procesu d'intervención sociocultural va empobináu al sofitu de preseos que desendolquen l'emplegu normalizáu de la llingua asturiana. Asina González-Quevedo (2010) diznos:

La tresmisión xeneracional tuvo funcionando a lo llargo de munchos sieglos como garantía de la conservación de la cultura asturiana y de les anovaciones que llegaren de fuera. Pero nos últimos tiempos hai unos medios de comunicación que tresmiten la cultura con munchu puxu y tán esparriendo unos vezos culturales de niciu diversu. Anque la cultura asturiana nun tuvo enxamás aislada, agora ye cuando más abierta ta a les influencies esternes.

Per otru llau, na esbilla del **xuegu**, como talu, nel so calter sicopedagóxicu, alcuéntrase un preséu afayadizu pal desendolque llingüísticu porque arroya una predisposición o motivación positiva por sí mesmu nes personas, tanto en xente mozo como xente vieyo. Amás, el xuegu tien un altu valir de socialización, potencia la identidá individual y xunta ya identifica coleutivos. Na estaya infantil, xunto al so componente social, desendolca les habilidaes sicomotrices: dominiu muscular, equilibriu, precisión, reflexos rápidos, etc. Fomenta'l maxín y la creatividá, tresmite mensaxes sociales y formes de pescanciar l'entornu prósimu. Y ye afayadizu pa deprender espresiones y vocabulariu n'asturianu de mena natural, en situaciones cotidianes. Según Bruner, el xuegu nun ye namái xuegu pa la reciella. Tanto pa les neñes y los neños como tamién pa los adultos, el xuegu nun ta afitáu solo como ferramienta pa utilizar la mente, sinón que va acullá, porque arroya una actitú sobre cómo emplegar la mente. Ye un marcu onde poner a prueba les coses, un ivernaderu onde amestar pensamientos, llinguaxe y fantasía.

Si s'entiende'l **xuegu tradicional** como nexu de tresmisión ente lo vieyo y lo nuevo, atópase una estratexa de recuperación y revitalización del asturianu, al traviés del espardimientu de los xuegos infantiles tradicionales. Col envís de potenciar la recuperación de la nuesa llingua autóctona ente la xente mozo y, al mesmu tiempu, tresmitir la cultura tradicional, pue amestase'l xuegu col patrimoniu recoyó de la cultura oral, colo que nun se gande la memoria coleutiva y faise una xera de reproducción cultural en tolos ámbitos de la sociedá asturiana:

Los que pretenden conocer, describir o explicar los distintos aspeutos de la cultura asturiana ensin tener en cuenta los otros elementos culturales asturianos y les relaciones sociales y económicques onde s'encadarmen estos elementos, nun puen llegar a conocer auténticamente lo que pretenden. Dende fuera, los elementos culturales asturianos apaecerán como coses rares, estrañes, llamatives, puramente folclóricques. Pola cueta, esos mismos elementos analizaos dende la óptica de la sociedá y la cultura asturiana descubrirán la racionalidá y el sentíu d'esos distintos aspeutos de la cultura astur. (González Quevedo 2010).

El valir pa la reciella de la reproducción de la cultura tradicional del país espé-yase na autoidentificación cultural y llingüística nel grupu d'iguales y nel so entornu próximu, como protagonistas cimeros nesa recuperación del patrimoniu cultural asturianu. La multiplicación y l'espardimientu de los xuegos infantiles tradicionales ye una vía de deprendimientu y un fitu interxeneracional de menes de vivir, conocer y sentir nel territoriu asturianu. Mentantu, sirve como espeyu de vezos tradicionales rurales, qu'entá tán amenorgaes polos cambeos sociales nel mou d'alitar d'anguaño:

Pero siempre'l mundu de los xuegos infantiles tien un induldable acentu de señaldá. Y ello ye asina nun sólo porque pa los adultos tien una inevitable referencia a la so vida inicial, sinón tamién porque les fórmules y rimes infantiles tienen una guapura melancólica. Amás, nos xuegos infantiles solidificárense y sedimentárense fragmentos d'una cosmovisión yá desanciada y por ello nes zones rurales estos xuegos paecen evocar un mundu urbanu yá desapaecíu, cosa que pasa en toles cultures campesines en xeneral... Si queremos conocer la cultura asturiana ha facese un análisis de les creaciones culturales feches alreduer del fenómenu lúdicu y la so relación con mundu campensín, porque ello va dar una perspeutiva muncho más auténtica del conxuntu del mundu cultural asturianu. (González Quevedo 2010).

A lo cabero, se destaca la vindicación, que'arreja de la práctica de los xuegos tradicionales, na recuperación d'espacios públicos de xuegos pa la reciella (la cai, la plaza'l pueblu, zones verdes), que conlleva una mayor interaición social del neñu col so entornu cultural y territorial. Anguaño, la cultura llúdica cincante a la reciella ta sofitada en xuegos electrónicos, con pantalles dixitales, virtuales, etc., y n'espacios privaos como centros comerciales, parques particulares, etc.

EL PROCESU DEL TRABAYU XUEGOS INFANTILES P'ANGUAÑO

Esta esperiencia consiste na recuperación y tresmisión cultural de los xuegos infantiles tradicionales, en cuatro estayes de trabayu. A lo primero, una busca de bibliografía y un trabayu de campu para recopilación de xuegos infantiles tradicionales d'informantes, principalmente de la zona central d'Asturies: Xixón, Avilés y Corvera. Dempués, una recompilación y un tratamientu de la información recoyida pa da-y un formatu a la espublización del llibru *Xuegos infantiles p'anguaño*. Y a lo cabero, la so difusión y espardimientu ente la reciella al traviés

de propuestas realizaes nos colexos de Xixón (principalmente na *Selmana de les Lletres Asturianas* y nes *Xornaes de Llingua y Cultura Asturiana*), en delles fiestas de prau al traviés d'asociaciones de vecinos. Y hai que destacar, la presencia y práutica de xuegos infantiles por escolinos de toa Asturias na celebración de les Olimpiaes de Xuegos y Deportes Tradicionales entamaes pola Tertulia Cultural *El Garrapiellu* en Xixón.

No que cinca a la clasificación de los xuegos, hai munches que se puen emplegar. Dende esti proyeutu *Xuegos infantiles p'anguaño*, sobre la base de los sos oxetivos cimeros, la clasificación atiende a les fórmules pa escoyer y entamar el xuegu; a la edá de los xugadores (ñácaros hasta los 3 años y xuegos ente los 3 y 6 años); en función del tipu de movimientu (correr y pillar); xuegos con elementos pa xugar na cai (pelota, comba, goma); xuegos con preseos (elementos del entornu: piedriquines, palos, chapes, banzones, etc); xuegos de corru (con movimientos rítmicos, melódicos y xestuales). Amás, se dixebra un aparátu pa xuegos deportivos amestaos cola sociedá campesina (carrera de madreñes, de panoyes, de sacos), una reseña pa les variedaes de bolos del país y otra pa otros deportes tradicionales qu'entá se prautiquen n'Asturies: la corta de troncos, la llave, tiru al palu, tiru cuerda, etc. Destácase tamién una esbilla de xuegos pa falar, que na so mayoría son xuegos populares y coleutivos, con principal envís de deprender y meyorar el pallabreru de la llingua asturiana ente'l garra piellu de xugadores. Amás, la fechura de les fiches de cada xuegu tien una finalidá práutica, col envís d'atopar el xuegu que pruye en cada momentu y coles sos carauterístiques principales: nome, númberu de xugadores, oxetivos y desendolque de la práutica llúdica. En dellos xuegos amiéstase tamién una nota qu'amplía la so información.

La clasificación de los xuegos que vamos a seguir, aunque ta basada na emplegada nel llibru *Xuegos infantiles p'anguaño*, nun ye la mesma. Adátase y amplíase con dellos xuegos infantiles qu'en mayor midida manifiesten l'aición llúdica persiguida nesti proyeutu d'intervención social y cultural.

XUEGOS PA ECHAR A SUERTES

Al empecipiu del xuegu, lo primero que se fai ye escoyer echando a suertes. Son mui interesantes y con gran diversidá, les diferentes fórmules orales o pautos emplegaos enantes del xuegu, pa facer equipu, apochinar, facer de la madre,

etc. Suelen ser rimes d'alta musicalidá y guapura, con muncha ritmicidá. Ye más importante la eufonía que'l so contenú léxicu.

<i>«Una dole, tele catole, quile quilete, taba la reina nel so gabinete. Vino Gil, prendió'l candil. Candil, candilón, cuéntalos bien, que les venti son.</i>	<i>Una pipa de maera, pin, pan, fuera. Pin, pin, zarabollín, Lleva los gochos al molín. El molín, moler, moler. El ratón, roer, roer. – ¿Cuánto me das por esti ratón? – Cien ducaos y un doblón. Y una mula carretera. Zape gatu, veti fuera».</i>
---	---

XUEGOS NEL TRUBIECU

Son xuegos pa los bebés, cola mediación d'un adultu. Xuegos desendolcaos principalmente nel ámbitu familiar (pas y mas, güelos, tíos...). Son mui amañosos pa la conocencia del cuerpu de les criatures con caricies, rebelguinos, ximiélgos de manes y pies, besinos, xuegos de pallabres... Tresmiten una alta carga d'afectividá ente l'adultu y la reciella. Amás potencien l'autoestima y la conocencia del cuerpu, asina como la primer socialización infantil.

De la que s'acaricien los piesinos del neñu dizse:

*«Colos pies pequeñinos
calcetinos,
dientro los escarpinos.
Durmivos mios neñinos».*

Tamién pa llamar l'atención del neñu, l'adultu da-y golpinos seles na cabecina. Mentanto, el neñu, imita los xestos del adultu. Dizse d'esta mena:

*«Daba, daba, daba,
Daba la mocina na cabecina.
Daba, daba, daba, y nunca se mancaba.
Pero tanto dio, que un día se mancó...».*

XUEGOS DE RECIELLA

A soplar

Entámase esti diálogu ente dos neños:

«*Hoi ye domingu de sansara picu
del picu del gallu
del gallu monteru.
Pasó per Uviéu
con un carru mocos y otru de cocos.
El que primeru fale,
primeru los palpa,
menos yo que soi'l rei de toos*».

Xuégase a aguantar ensin dicir pallabra, hasta que dalgún pierde.

Otru xuegu de soplar, ye: *el gallu o la gallina*. Dos personas entrúguense «¿*Quién puede más, el gallu o la gallina?*». Entós, entamen a soplar. Pierde'l primeru que queda ensin aire.

Les prendes

El que dirixe'l xuegu, ta colos güeyos tapaos. El restu de xugadores van dándo-y coses qu'apurren pal so sen. Abre lo güeyos, y diz asina: «*de quién seya esta cosa, tien de facer...*» y el dueñu de larienda tien qu'obedecer el mandáuu.

La plancha

Quien la queda, pon la moñeca d'una mano embaxo'l sobacu y la palma mirando p'atrás. Mientres, tien de tapase los güeyos cola otra mano. Dalgunos del restu de xugadores dan-y un golpe fuerte na palma de la mano y el que la queda tien d'aldovinar quien-y golpeó.

Puñín, puñín

Faise un corru, y tolos neños van poniendo los puños zarraos, con fuercia, ún encima d'otru, faciendo una torre. Mentanto, dizse: «*Puñín, puñín*». Gana l'últimu que lu pon.

Mano caliente

Nun corru van poniéndose les manes unes encima de les otres. Va sacándose per orde la mano que quedó embaxo, al tiempu que se vuelven a poner les manes

otra vuelta enriba de toes. Cada vegada va calcándose con puxu, pa nun dexar que les manes de los otros xugadores escapen del montón. Gana'l caberu qu'algame poner la mano enriba toes.

Les cuatro esquines

Xueguen cinco persones, nun espaciu de xuegu con forma de cuadráu. Ponse en cada esquina una persona. Quien la queda ta nel centru y tien de llegar a dalguna esquina enantes que los otros cuatro xugadores. Pa echar al correr, gláyase asina:

«Al pitín, pitón,
caún al so rincón».

Otres vegaes, quien se la queda, va entrugando a caún que ta na esquina:

«-¿Hai fueu?
-Nuna casina más allá...».

La vuelta'l gatu. La vuelta'l pinu

Esti xuegu tien múltiples denominaciones rexistraes (López Blanco 1982). Trátase de facer carreres rodando sobre ún mesmu per un prau pindiu. Cuanto más pindiu y llargu meyor. Gana quien primeru seya a llegar abaxo del too.

Les piedriquines

Suel xugase con unes seis piedriquines, de tamañu asemeyáu, menos una que ye más grande. Cada xugador tira p'arriba esta piedra más grande, y mentanto ta nel aire, tien de garrar el restu de piedrines del suelu. Cuantes más, meyor. Mentanto, hai que garrar al vuelu la piedra grandona, ensin que toque'l suelu. El que lo fai asina, gana toles piedrines pañaes.

El carrasquiellu

Ye un xuegu de la seronda onde les ñueces son imprescindibles pa la so práutica. Ye un xuegu de puntería. Cada neñu tien que tener tres ñueces: dos p'armar

y otra mayor pa llanzar. A lo primero cada xugador tien qu'armar les sos ñueces (poneles unes enriba de otres), enriba una muria o paré. Quien primero arme les sos ñueces, ye'l primeru en tirar. Llleu, dende la llinia de tiru, tien que valtiar les ñueces. Cuantes más, meyor. Quien más valtíe, enllena más el bolsu de ñueces.

XUEGOS DE BLINCAR CON CUERDA Y GOMA

Estos xuegos yeren preferentemente prauticaos por neñes. Lo primero ye echar a suerte, quien apochina. Hai multitud de xuegos de goma y cuerda.

Pa saltar cola cuerda, a un saltu, dizse asina:

«La una, la otra, la yegua, la potra, el potrín, el potrón, la que pierda al rincón».

Cola cuerda, a xugar a dos blincos, dizse asina:

«Una y dos, les ventidos, los tres cerditos y el lobo feroz, caperucita cola abuelita, barre la cocina, limpia'l comedor, con pata de pitina... (El nome de quien-y toque blincar) la gochina».

Pa blincar xuntos dos xugadores, per pareyes:

*«Pareya con pareya,
nun puede ser.
Lo que dice l'home,
lo repite la muyer».*

Cuando s'acaba el cantar, los dos que blinquen tienen que tener la cuerda ente les piernes.

El montonín

Quien apochina y da la cuerda, va recitando esti cantar: *«Qu'entre'l montonín númeru unu»*. Y entra a blincar, la primera neña. De secute, dizse: *«Qu'entre'l montonín númeru dos»*. Yá entós, entra una segunda a blincar, al mesmu tiempu que la primera. Y asina socesivamente van entrando les neñes, blincando al mesmu tiempu en garrapiellu, hasta que dalguna pierda.

L'araña

Ye un xuegu de goma. Quien apochina, garra la goma cruciada coles manes. Diz: «¡Araña!» y pisa la goma colos pies pa que toles vegaes que se pase, quede na mesma posición. Cada tirada, fáese un figura diferente. Hai que pasar per chí ensin tocar la goma. La que toca, apochina.

La madreña

Ye un xuegu de goma. Dos neñes apochinen. Del restu, hai una neña que ye «la madre» y dirixe'l xuegu. Fai movimientos, que'l restu tien d'imitar. A lo primero, ye blincar les dos gomes d'una. La goma namái xube hasta «cuartes» (debaxo'l culu). La que s'enquivoca tien qu'apochinar.

XUEGOS CON PRESEOS

La esfoyaza yera un llabor domésticu d'ayuda ente vecinos. Facíase nos meses d'ochobre y payares. Yera un mena de socialización ente homes y muyeres de la sociedá rural. La xera de la esfoyaza acaba en folixa (comida, música, baille, cuentos, xuegos, etc.). Nesti trabayu de campu de recoyida oral, atópase que los xuegos rellacionaos col tiempu de la esfoyaza del maíz son los que meyor se caltienen na memoria de la xente vieyo. Ye un espeyu de la relevancia de los xuegos d'adultos na sociedá tradicional. Anguaño son señardá etnográfica, pero pervaloratibles como xuegos pa la difusión del patrimoni cultural asturianu ente los más mozos.

El zapatu, la zapatiella, l'alpargata

Los xugadores formen un corru, sentaos o enclicaos coles manes en llombu pa garrar la zapatiella. Hai otra persona en mediu'l corru que tien qu'aldovinar quién tien esi testigu.

A la voz de: «¡Cuerra'l zapatu!», los que formen el corru van pasando l'alpargata. Si quien tien qu'aldovinar señala a una persona y falla, entós recibe una zapatillazu en culu de la persona que tenía l'alpargata. El xuegu continúa a la voz de: «¡Cuerra'l zapatu!». Si s'acierta, ponse en metanes del corru'l xugador al que pillen cola zapatiella.

La suela corrida

Xuégase en corru, pero agora la persona que ta fuera del mesmu ye'l que tien la zapatiella. Va dando vueltes al rodiu'l corru cola zapatiella na mano, hasta que-y la da a otra persona del corru, qu'agora tien que dar la vuelta al círculu solmenando zapatiellazos a los que tán sentaos. Mentanto quien-y diera la zapatiella echa a correr pa quita-y el sitiú.

El zurrón

Hai dos persones que tapen los güeyos y se garren a un finxu (una zapatiella, un madreña...) y nun pueden soltalu. Amás, ún d'ellos garra un zurrón (fechu con fueyes de maíz) y tien que da-y al otru. El zurrón van alternándolu ente dambos.

Mientras xueguen, dicen asina: «*Nelín, Nelón, voi date col zurrón*».

XUEGOS DE CORRU

Amuesen amplia variedá na so aición llúdica: con diálogos, escoyetes, imitaciones, dramatizaciones, interpretaciones de roles sociales, etc. Preferentemente son xuegos que prautiquen les neñes y suelen tener un altu valir sociolóxicu. Según González Quevedo (1994) ye probable qu'estos cantares de corru qu'amuesen lletres castellanes y que tresmiten aspeutos o moos de vida ayenos al contestu cultural (militares, condes, marqueses, etc) foren deprendíos nos pueblos polos neños nes escuelas, al traviés d'unes mayestres qu'espardíen les sos lletres per tol territoriu. Na práutica popular del xuegu, estes lletres yeren adautaes posteriormente nos rexistros llingüísticos propios del llugar.

El panaderu criáu o l'estire cuerdes.

Xuega un garrapiellu de neños. A lo primero hai qu'escoyer a ún pal panaderu y y otru pal criáu. Faise una cadena garraos peles manes, tando'l panaderu y el criáu nos cabos de la mesma. Entama'l xuegu, con esti diálogu:

«¿Periquín el mio criáu!
 ¿Qué quier usté señor mio amu?
 ¿Cuántos panes hai en fornu?»

Veinticinco y un quemáu
Y... ¿quién foi que lu quemó?
Esti pícaru maldáu». (Equí el criáu señala a ún de los neños del grupu).

Entós l'amu va contra esi neñu, carretando peles manes la cadena de xugadores, de tala manera que pasen per baxo'l señaláu. Asina l'escoyíu queda colos brazos cruciaos nel pechu. Y el restu de xugadores de la cadena tiren con fuercia pelos llaos. El xuegu continúa hasta que toos tean «quemaos».

BOLOS ASTURIANOS

El dexabolu de Trubia de Cenero

D'ente toles modalidaes de bolos asturianos, destácase la modalidá del dexabolu, qu'anguaño namái se practica nel pueblu xixonés de Trubia de Cenero. Ye un xuegu perafayadizu pa que la reciella pueda entamar la práutica bolística. La so sencillez, tanto de normes como na manera de tirar los bolos, asina como la so facilidá p'armar una bolera en cualesquier llugar y terrén (prau, patiu d'escuela, na cai, etc.), da-y unes carauterístiques úniques que lu dixebren del restu de bolos. Amás, l'endemismu d'esti xuegu arreyáu a un territoriu tan pequeñu del conceyu xixonés, fai que seya una ayalga dientro del patrimoniu cultural asturianu.

Pa xugar al dexabolu nun s'emplega nenguna bola. Tírase con un bolu, que suel ser más pequeñu y más llixeru que'l restu. La bolera ármase con 6 bolos, afitaos en dos fileres de tres caún. El xuegu consiste en tirar tolos bolos, menos ún que tien que quedar en pie.

CONCLUSIÓN

En cualesquier estudiu sociocultural amuénsense los cambeos de la sociedá tradicional asturiana dende l'ayeri a la del sieglu XXI. Hai una crisis d'identidá cultural pola perda y desanicu del mundiu cultural asitiáu nel territoriu propiu. Ensin una intervención educativa na población más mozo, pue perdese dafechu esti ricu patrimoniu. Con esti artículu náguase por apurrir una esperiencia sociocultural pola normalización de la llingua del país pa que s'afite na nuesa cul-

tura escrita de cara a un futuru meyor. Ye llabor de toes y toos, recoyer los ñicios qu'inda queden del facer tradicional asturianu, y espardelos de mou afayadizu como finxu cultural valoratible pa la nuesa sociedá.

BIBLIOGRAFÍA

- GONZÁLEZ-QUEVEDO, R. (2010): *La cultura asturiana. Introducción a l'antropoloxía d'Asturies*. Uviéu, CH editorial.
- (1994): «Xuegos de nenos», en *Cultures. Revista Asturiana de Cultura* 4: 193-213.
- LLOPE, M.X. & X. PORTA (2012): *Xuegos infantiles p'anguaño*. 2ª ed. Xixón, Conseyu de la Moceda de Xixón.
- LÓPEZ BLANCO, J.R. (1982): «nomes de la vuelta'l gatu n'Asturies», en *Lletres asturianas* 10: 66-68.